

Др ИВАНА КУЗМАНОВИЋ НОВОВИЋ

Факултет примењених уметности
Универзитет уметности у Београду

АНТИЧКА ИКОНОГРАФИЈА У НАУЧНОМ ОПУСУ АЛЕКСАНДРА ЈОВАНОВИЋА

Апстракт: Српску археологију опленила је личност неуморног истраживача и научника, професора Александра Јовановића. Из његовог обимног научног опуса овом приликом издвајамо сегмент о античкој иконографији, коју је професор Јовановић проучавао и на својствен начин интерпретирао. Иконографске представе Аполона, Марса, Дијане и других божанстава и хероја на разнородном археолошком материјалу, у његовим тумачењу су добиле и нову димензију, па се могу посматрати и у контексту многобројних реинтерпретација у уметности.

Кључне речи: Александар Јовановић (1947–2009), археолошко наслеђе, античка иконографија, Аполон, Дијана, Силван, зец

Као неуморни истраживач и научник, професор Александар Јовановић је својим темељним знањима из различитих научних области допринео расветљавању обимне археолошке грађе, а интердисциплинарним приступом дао нова тумачења појединих феномена. Његов радни век обележен је проучавањем археолошког наслеђа Србије и Балкана, коме је нашао адекватно место у европској античкој баштини.

Из његовог обимног научног опуса овом приликом издвајамо сегмент о античкој иконографији, коју је професор Јовановић проучавао и на њему својствен начин интерпретирао, нудећи нове идеје и бројне путоказе. Иконографске представе Аполона, Марса, Дијане, Силвана и других божанстава и хероја на разнородном археолошком материјалу добиле су у његовим тумачењу и нову димензију. Успео је да повеже античку иконографију са уметношћу из каснијих периода, да је препозна у радовима савремених уметника и да је прецизно протумачи, односно да је на прави начин интерпретира.

Из античке иконографије, којој се професор Јовановић у највећој мери и посветио, издвајамо неколико примера минијатурне и примењене

уметности, на којима је тумачио често скривену иконографију и уводио нас у комплексну проблематику ширења појединих култова, као и у њихову трансформацију. При томе, није запоставио ни ликовну интерпретацију и појединачну симболику у композицији, што га је с једне стране водило ка новим закључцима, а с друге, отварало пут новим истраживачима. Овај текст је и својеврстан увод за детаљнију и свеобухватнију анализу истраживачког рада Александра Јовановића у тумачењу античке иконографије. Наглашени су само неки иконографски проблеми, који су били у средишту његове пажње током плодне научне каријере.

Бронзана статуета Силвана из Сирмијума (сл. 1)¹ с краја 3. и почетка 4. века посебно је А. Јовановића заинтересовала не само сакралним семиотичким значењем већ и прикривеним естетским вредностима². Иконографска анализа и пратећи атрибути, као што је клас жита у левој и вероватно срп у десној руци, разрешили су сумњу о могућој представи *Bonus Eventus*-а, римског божанства успеха и среће, и истраживања усмерили ка тумачењу Силвана, у овом случају Силвана Жетеоца (*Silvanus Messor*). Посматрајући представе Силвана у ширем контексту, А. Јовановић је уочио различите иконографско-стилске аспекте у приказивању овог божанства. Класје у наручју означава „панонски берићет“, добру жетву и благостање, због чега би могао да представља и симбол Паноније.³ Овакво тумачење, до тада маргинализовано, професор Јовановић поново актуализује и то новим приступом и упориштем у литератури, и Силвана Жетеоца доводи у везу са Дијаном, заштитницом рудника сребра. Чињеница да је фигурина посребрена усмерава га на закључак да је у редукованој форми приказана култна заједница Силвана и Дијане. Стога, статуета представља симбол Паноније, вероватно касноантичке провинције Друге Паноније,⁴ чиме је на њој обједињено богатство житних поља и рудника сребра на јужном ободу провинције. Аналитички приступ и пратеће стилске аналогije дефинишу естетске принципе и иконографски садржај, који фигурину Силвана *Messor*-а хронолошки опредељују у доба Прве тетрархије.

У неколико радова које је назвао *Белешкама*, А. Јовановић је понудио нове идеје и смернице за даља проучавања различитих тема. Његов допринос Аполоновој иконографији посматрамо у контексту неколико занимљивих сребрних фалера из предримског периода, са представама овог бога или неких његових атрибута – грифона (протом грифона) и летећег лава. Анализирајући сваки иконографски детаљ на фалери из Сурче (*Surcae*) у Румунији или из српског Подунавља, А. Јовановић компаративно сагледава њихово значење и на другим предметима (амулетима) и нумизматичком

¹ Захваљујем Јасмини Давидовић, вишем кустосу Музеја Срема у Сремској Митровици на уступљеној фотографији.

² Јовановић, А., *Бронзана сџајшеуџа Силвана из Сирмијума*, Зборник Музеја Срема 4, 2000, 19–25.

³ А. Јовановић наводи тумачење А.Д.Носка, *ibid*, нап.16.

⁴ *Ibid*, 21.

материјалу, на којима је прихваћена њихова иконографска суштина.⁵ Ишчитавања представа и натписа на новцу, у које се професор Јовановић упуштао с огромним знањем, дозвољавала су му нова и шира тумачења.

Култ богиње Дијане у Горњој Мезији и њена иконографија широког спектра на разнородном археолошком материјалу, били су посебан изазов за бројна научна разматрања А. Јовановића.⁶ Епиграфски споменици са територије данашње Србије посвећени овој богињи показују да је била заштитница рудника или војних јединица које су их обезбеђивале. Две фрагментоване мермерне скулптуре Дијане из Виминацијума упућују на њену повезаност са војничким врлинама и идејом Виртус, коју често оличава. На појединим споменицима Дијана/Артемида представља *interpretatio Romana* аутохтоног божанства природе, због чега А. Јовановић претпоставља да је и провинција Горње Мезија била под њеним окриљем. На то указују приказ персонификације Горње Мезије између бика и лава, легијских симбола, у ставу Артемиде, господарице животиња, потом појава зеца, Дијанине животиње, или тоболца, њеног атрибута. У оквиру познатих аспеката Дијаниног култа морају се споменути и Артемида Ејлејгија, заштитница деце, Дијана *Nemorensis*, божанство окрепљујућих вода језера Неми (Ариција). Надовезујући се на присуство зеца као једне од Дијаниних животиња („животиња сребрне тајне“), А. Јовановић сагледава представе ове животиње на култном или вотивном инструментарију. На рипиди из Сингидунума (сл. 2), на једном „краку“ је приказан пас који јури зеца. Обе животиње су Дијанини пратиоци, па би оваква сцена афирмисала њихову синергију.⁷ Приказ зеца са сребрне кашике из Душановца код Неготина (сл. 3) изведен урезивањем и златним тауширањем, указивао би на богињу Дијану и због тога што је сребро њен метал, а зец (или пух?) је беспомоћна животиња о којој брине богиња. А. Јовановић уочава и заједнички именитељ у Дијаниној култној слици на сребрној кашици из Љубичевца, која има урезан месечев срп, можда знак и Селене /Луне као хипостазе Дијане, божанства сребра, сновиђења. Крећући се даље у својој научној имагинацији, он користи термин Дијанина кашика, којом се узима лек, и која, као *instrumentum salutis*, упућује на ијатричке аспекте Дијаниног култа.⁸

Професор Јовановић поседовао је богатство знања не само из археологије већ и из других наука. Оно му је помогло да са лакоћом урони и у свет уметности. Умео је да повеже античку иконографију са каснијом уметношћу, да је посматра у контексту многобројних реинтерпретација и да је препозна у радовима савремених уметника, да је прецизно протумачи и интерпретира на одговарајући начин.

⁵ За детаљнију иконографску анализу в. Јовановић, А., *Култи Ајолона у његоримском периоду на југоистој северној Балкани*, у: Рад Драгослава Срејовића на истраживању античке археологије, Крагујевац 2003, 9–20.

⁶ В. *Иконографске белешке уз култи Дијане у Горњој Мезији*, у: Јовановић, А., *Огледа из античкој култи и иконографије*, Београд 2007, 31–40.

⁷ *Ibid*, 33.

⁸ *Ibid*, 34–36.

Један од његових последњих радова, објављен у Гласнику *Српској археолошкој друштва*,⁹ са највећом сигурношћу потврђује колико су античка инспирација и антички мотиви присутни у савременој ликовној уметности. Пратећи ликовну сцену у Србији, А. Јовановић се у избору дела осврнуо на „случајно пали поглед и указани траг.“ У објашњавању свог похода, он истиче: „То нису реални антички цитати већ су то сновиђења, уметникова проницања у претходне животе и искуства, похађања цивилизацијског тезауруса случајним кораком, усудом неба и талентом препознавања наноса наслеђеног бремена.“¹⁰ Уронио је у свет уметности и новим ишчитавањем упутио је и савремене теоретичаре у идејне постулате антике. С друге стране, у уметничком делу најпре је препознао иконографски мотив из прошлости, а затим га је целовито презентовао и објаснио помоћу представа на античком новцу, стелама и рељефима, скулптури или глиптици.

Мултимедијална изложба Милете Продановића *Година лава* у Салону МСУ 2008. године, била је једна од оних који су А. Јовановићу били „указани траг“. Давнашње представе лава у улози чувара капија, а од ренесансе до данас и са декоративном функцијом у урбаној архитектури Европе, у регионима Србије добијају и ново значење. То је и била идејна окосница аутора изложбе, који је у масовној продукцији јефтених реплика фигура лавова на многим капијама приватних кућа видео својеврсно огледало нашег друштва. С друге стране, А. Јовановић посматра симболику таквог лава (сл. 4) на пилону капије, као чувара објекта који му је поверен, са овнујском главом међу шапама. Стављајући овакав скулпторски модел у иконографију антике, он уочава да се појављује на новцу Коринта (сл. 5), али и на римским надгробним ципусима или стелама на нашем тлу, на којима су приказана два лава са шапом над овнујском главом, који фланкирају централни сепулкрални мотив (модијус Церере, главу Сераписа), у улози да заштите простор (гробни) од крадљиваца.¹¹ Један иконографски мотив, сагледан са разних аспеката, у својој дугој историјској конотацији, остаје као знак, симбол у разним цивилизацијама.

Слика Селене Висковић са изложбе *Dolls and Angel*, одржане у Галерији „Хаос“, 2008. године, на којој су две главе жене/лутке инверзно постављене и сучељене – једна у небеском узлету, а друга у хтонском сну (сл. 6), упутила је А. Јовановића на представу са новца грчке колоније Хистрије. На његовом аверсу су приказане главе Диоскура у инверзном положају, такође у небеском и хтонском значењу (сл. 7). У античкој димензији представе Диоскура, он открива читаоцу њихову симболику у архајској, хеленистичкој и римској уметности .

⁹ Јовановић, А., *Прилози истраживању античких цитата у савременој ликовној уметности*, Гласник Српског археолошког друштва 29, 2009, 65–77.

¹⁰ *Ibid*, 66.

¹¹ *Ibid*, 73.

Радови професора Јовановића често су били пролегомена за даља истраживања. Писани су лепим и рафинираним стилем, обогаћени специфичним речником. Препознатљив је и његов самосвојан речник, изнедрен из богатства књижевне речи, и, слободно можемо рећи, поетски обојен. Размахнут у идејама, маштовит и са темељном научном основом, пружио је нов аспект проучавања антике и античке археологије, чиме је оплеменио српску археологију.

ЛИТЕРАТУРА

- Јовановић, А., *Бронзана сџајџеџа Силвана из Сирмијума*, Зборник Музеја Срема 4, 2000, 19–25.
- Јовановић, А., *Иконографски љрилози схвајџању љрошлосџи у римском љериоду*, Гласник Српског археолошког друштва 17, 2001, 53–58.
- Јовановић, А., *Кулџи Ајолона у љредримском љериоду на љросџору северној Балкана* у: Рад Драгослава Срејовића на истраживању античке археологије, Крагујевац 2003, 9–21.
- Јовановић, А., *Прилози љроучавању ањџичких кулџова у Виминацијуму, Viminacium*, Зборник Народног музеја у Пожаревцу, 13–14, 2003, 51–58.
- Јовановић, А., *Оџледи из ањџичкој кулџа и иконографџе*, Београд 2007.
- Јовановић, А., *Прилози љознавању ањџичке иконографџе у Горњој Мезији*. Гласник Српског археолошког друштва, 23, 2007, 253–262.
- Јовановић, А., *Прилоџ љроучавању ањџичких цџџајџа у савременој ликовној уметносџи*, Гласник Српског археолошког друштва 25, 2009, 65–77.

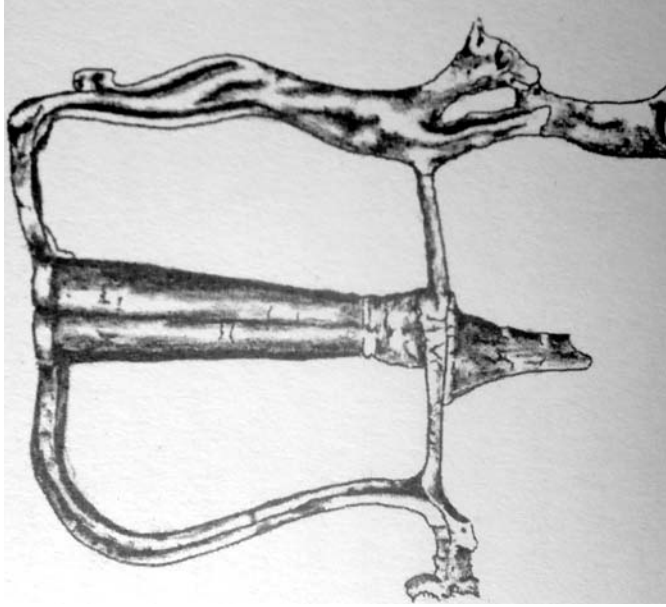
СПИСАК РЕПРОДУКЦИЈА*

- Сл .1 Силван (*Silvanus Messor*), Сирмијум
Fig. 1 Silvan (*Silvanus Messor*), Sirmium
- Сл.2 Рипида, Сингидунум
Fig. 2 Rhipidium, Singidunum
- Сл. 3 Сребрна кашика из Душановца (код Неготина)
Fig. 3 Silver spoon from Dušanovac (near Negotin)
- Сл. 4 Милета Продановић, Фотографија лава
Fig. 4 Mileta Prodanović, Photo of lion
- Сл. 5 Новац Коринта (ВМС, Greek 12, 691)
Fig. 5 Coin of Corinth (VMS, Greek 12, 691)
- Сл.6 Селена Висковић, *Dolls and Angel*
Fig. 6 Selena Visković, *Dolls and Angel*
- Сл. 7 Новац Хистрије (SNG ВМС Black Sea 9.1, 246)
Fig. 7 Histria coins (SNG VMS Black Sea 9.1, 246)

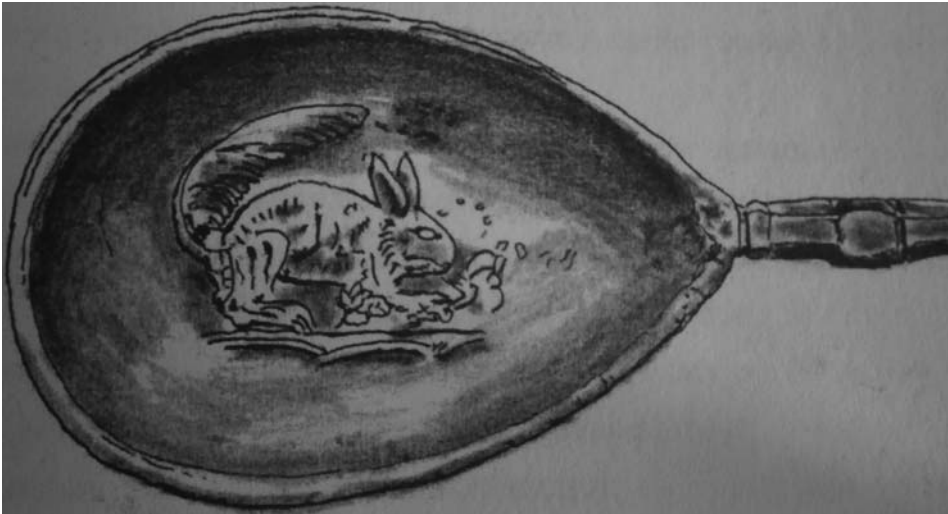
* Репродукције (2–7) су преузете из публикација: Јовановић, А., *Оџледи из ањџичкој кулџа и иконографџе*, Београд 2007., Јовановић, А., *Прилоџ љроучавању ањџичких цџџајџа у савременој ликовној уметносџи*, Гласник Српског археолошког друштва 25, 2009.

1.

2.

3.

4.

5.

6.

7.

IVANA KUZMANOVIĆ NOVOVIĆ, PhD

Faculty of Applied Arts
University of Arts in Belgrade

ICONOGRAPHY OF ANTIQUITY IN THE SCHOLARLY WORK OF ALEKSANDAR JOVANOVIĆ

Summary

As a tireless researcher and scholar, Professor Aleksandar Jovanović (1947–2009) made a significant contribution to our understanding of archaeological material using his in-depth knowledge of various fields of scholarship, and provided new interpretation of specific phenomena using interdisciplinary approach. His professional life was marked not only by his examination of the archaeological heritage of Serbia and the Balkans, but also by the positioning of this heritage within the entire ancient world. From his extensive scholarly work, in this paper we highlight the segment on iconography of antiquity. Professor Jovanović studied and interpreted this iconography in his own manner, offering a number of new ideas and directions. Iconographic representations of Apollo, Mars, Diana, Silvanus and other deities and heroes represented on diverse archaeological material obtained a new dimension in his interpretation.

He interpreted a bronze statuette of Silvanus from Sirmium (Fig. 1) holding ears of corn in the left hand and probably a sickle in the other, as representing Silvanus Messor. The figure, that was silver plated, could represent a symbol of Pannonia, namely the Late Roman province of Pannonia Second, as it would, in a reduced form, represent a combined cult of Silvanus and Diana (the patron of silver mines at the southern edge of the province).

His contribution to the iconography of Apollo is examined within the context of several interesting pre-Roman silver Falera from Surcae in Romania and from the Serbian Danube region. Jovanović comparatively examined and interpreted the representations of the deity or some of its attributes - gryphons (protom griffons) and flying lion on the amulets and the numismatic material.

In examining the cult of the goddess Diana in Upper Moesia and its wide range of iconography Jovanović associated the representations of a rabbit as one of the animals connected to Diana, including its representations on cult or votive instruments, with the goddess – bronze rhipidium from Singidunum (Fig. 2), silver spoon from Dušanovac near Negotin (Fig. 3).

Professor Jovanović had a wealth of knowledge from disciplines other than archaeology and this helped him connect the iconography of antiquity with the art practices of the later periods, recognise this iconography in the works by contemporary artists and to accurately interpret these works.

One of his last works was published in the Journal of the Serbian Archaeological Society. It identified inspiration and motifs of antiquity in contemporary

artworks. In his selection of artworks Jovanović referred to a „randomly fallen sight and detected trail,“ whilst in his explanation of his research he wrote: "These are not real ancient art quotes but the artist's visions and diving in previous lives and experiences." He directed contemporary theorists to the ideological postulates of antiquity. On the other hand, he would first recognise the iconographic motif which he would contextualise in the past in order to present it comprehensively and to interpret it through representations on ancient coins, stelae and reliefs, sculpture or glyptic.

The representation of a lion at the pylon gates (Fig. 4) in a multimedia exhibition of the artist Mileta Prodanović *The year of the lion*, placed as a sculptural model within the iconography of antiquity, appears on the coins from Corinth (Fig. 5), or the Roman funerary cippus and stelae.

A painting by the artist Selena Visković with the heads of two women /dolls inversely placed – one in heavenly ascent, the other in a chthonic dream (Fig. 6), reminded Jovanović of a representation on coins from the Greek colony of Histria. The obverse shows the heads of Dioscuri in inverse position, also with the heavenly and chthonic significance (Fig. 7).

Professor Jovanović written works are of a beautiful and refined style, enriched by his individual and poetic vocabulary. They were often a prolegomena for further research. His ideas were large and his scholarship was deep. Jovanović provided a new perspective to the study of antiquity and ancient archaeology and with this he enriched Serbian archaeology.

Key words: Aleksandar Jovanovic (1947–2009), archaeological heritage, iconography of antiquity, Apollo, Diana, Silvanus, rabbit